

Byzantina Symmeikta

Vol 5 (1983)

SYMMEIKTA 5

Προσωπογραφικά βυζαντινής Πελοποννήσου και ξενοκρατούμενου ελληνικού χώρου (με άφορμη τὸν φάκελο Foscarì τῆς Βενετίας)

Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.677](https://doi.org/10.12681/byzsym.677)

Copyright © 2014, Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. Α. (1983). Προσωπογραφικά βυζαντινής Πελοποννήσου και ξενοκρατούμενου ελληνικού χώρου (με άφορμη τὸν φάκελο Foscarì τῆς Βενετίας). *Byzantina Symmeikta*, 5, 1-27. <https://doi.org/10.12681/byzsym.677>

ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΞΕΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

(μὲ ἀφορμὴ τὸν φάκελο Foscarì τῆς Βενετίας)

Ἡ ἐξασφάλιση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων στὰ ἐδάφη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ποὺ ἐπέτυχε μετὰ τὴν τέταρτη σταυροφορία σημαντικὸς ἀριθμὸς Βενετῶν ὑπηκόων μὲ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ μητρόπολη ἐνέργειες, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπίσημη προτροπὴ ἢ τὴν ἀνεπίσημη ἔγκρισή της, ἐξυπηρετοῦσε τὰ πολιτικὰ καὶ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, ἡ ὁποία κατόρθωνε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἐλέγχει ἔμμεσα περιοχὰς ποὺ δὲν εἶχαν περιληφθεῖ στὴ δικαιοδοσία της. Συγχρόνως, ὅμως, ἔδινε διέξοδο στὶς φιλοδοξίες τῶν κατοίκων τῆς λιμνοθάλασσας, οἱ ὁποῖοι ὡς *domini loci* ἀποκτοῦσαν ἐκτὸς ἀπὸ οἰκονομικὰ ὀφέλη καὶ κοινωνικὴ ἀγύλη¹. Ἐκπρόσωποι, λοιπόν, τῆς βενετικῆς ἀριστοκρατίας ἔλαβαν ἐνεργὸ μέρος στὸ ἐπεκτατικὸ πρόγραμμα τῆς Γαληνοτάτης στὴν Ἀνατολή, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις γιὰ τὴ μελλοντικὴ οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνοδο τῶν οἰκογενειῶν τους². Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει ἡ οἰκογένεια τῶν Foscarì. Γιατί, ἂν ἡ πολιτικὴ δύναμη τῆς οἰκογένειας ἔφτασε στὸ κορύφωμά της μὲ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Φραγκίσκου Foscarì στὸν δογικὸ θρόνο (1423 - 1457), ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ της ἀκμὴ χρονολογεῖται ἕναν τουλάχιστον αἰῶνα νωρίτερα³.

Ἡ ἐξάπλωση τῶν Foscarì στὴ Ρωμανία ὡς ἀποίκων, διοικητικῶν ὑπαλλήλων, ἱερωμένων καὶ ἡγεμόνων μαρτυρεῖται ἀπὸ τις ἀρχὰς ἤδη τοῦ 13ου αἰῶνα. Στὴν Κρήτη, μεταξὺ τῶν ἀποίκων ποὺ ἔστειλε ἡ Βενετία τὸ 1222 καὶ 1252

1. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς βενετικῆς ἀριστοκρατίας βλ. γενικὰ G. L u z z a t t o, *Les noblesses: les activités économiques du patriciat vénitien*, *Annales d'histoire économique et sociale* 9 (1937), σελ. 25 - 57.

2. Τὰ παραδείγματα εἶναι πολλὰ καὶ γνωστά. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὴν περίπτωση τοῦ Μάρκου Σανούδου, ἀνηψιοῦ τοῦ δόγη, ὁ ὁποῖος στὶς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰ. *fatta compagnia con alcuni altri Venetiani et anche con alcuni forastieri, tutti insieme deliberorno - con buona licenza pero del dose - d'assaltar cadaun d'essi privatamente e con le sue forze proprie et particolar l'isole del Levante* (Χρονικὸ Daniele Barbaro: τμηματικὴ ἔκδ. R. - J. L o e n e r t z, *Les Ghisi, dynastes vénitiens dans l'archipel, 1207 - 1390*, Φλωρεντία 1975, σελ. 314).

3. Μονογραφία γιὰ τὴν οἰκογένεια Foscarì: V. L a z z a r i n i, *I Foscarì, conti e signori feudali*, Πάντοβα 1895.

μνημονεύονται, αντίστοιχα, ο Margaritone Foscarei de Santa Fosca και ο Ίωάννης Foscarei de San Polo¹. Στη Λήμνο, οι Foscarei εμφανίζονται ως ήγεμόνες του νησιού μαζί με τους Navigaioso και τους Gradenigo από το 1260 ως το 1277, όποτε ο Λικάριος κατέλυσε στο όνομα του Βυζαντινού αυτοκράτορα την κυριαρχία τους². Στις τελευταίες δεκαετίες του έπόμενου αιώνα, το 1375, ο Παῦλος Foscarei ανέρχεται στο άρχιεπισκοπικό αξίωμα των Πατρών, ασκώντας ως Βενετός ύπηκοος φιλοβενετική πολιτική³, ενώ την ίδια περίπου εποχή ο Φραγκίσκος (Franciscus ή Franci) Foscarei, θεϊός του ομώνυμου δόγη, γίνεται κύριος του κάστρου του Δραγαμέστου (σημ. Άστακού) στην Αίτωλοακαρνανία⁴.

Άρχειακή συλλογή των Κρατικών Άρχείων τής Βενετίας περιλαμβάνει σειρά έγγραφων, τα όποια αναφέρονται στη διαφορά που ανέκυψε ανάμεσα στον Βενετό Φραγκίσκο Foscarei και στον Κάρολο Τόκκο, κόμητα τής Κεφαλληνίας, ως προς την κυριότητα του Δραγαμέστου⁵. Η έρευνα στο άρχειακό αυτό υλικό, από όπου ο Κ.Δ. Μέρτζιος σταχυολόγησε και δημοσίευσε τέσσερα έγγραφα⁶, όδήγησε στη διακρίβωση ποικίλων προσωπογραφικών θεμάτων

1. G. L. Fr. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τόμ. Β', Βιέννη 1856 (φωτοτυπική επανέκδ. Amsterdam 1964), σελ. 240, 477· πρβλ. K. Hopf, *Veneto-Byzantinische Analekten*, Βιέννη 1856 (φωτοτυπική επανέκδ. Amsterdam 1964), σελ. 135.

2. Hopf, ό.π.— R. - J. Loenertz, *Les seigneurs tierciars de Négrepont de 1205 à 1280*, *Byzantion* 35 (1965), σελ. 262 (= *Byzantina et Franco-Graeca, series altera*, Ρώμη 1978, σελ. 169).— Πρβλ. Α. Μοσχίδου, *Η Λήμνος ήτοι ιστορικόν δοκίμιον τής νήσου ταύτης . . .*, τεύχος Α', Άλεξάνδρεια 1907, σελ. 145 - 146.

3. G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, τόμ. Α', Βερόνα 1973, σελ. 303 - 306.

4. Για τις όχυρώσεις του μεσαιωνικού κάστρου βλ. Ι. Σφηκοπούλου, *Μεσαιωνικά κάστρα και πύργοι στη Ρούμελι*, Άθήνα 1981, σελ. 167 - 173.— Για τη σλαβική προέλευση του τοπωνυμίου που σημαίνει «Καλή θέση» βλ. Α. Σπυροπούλου, *Ένδιαφέροντα ιστορικά άφηγήματα για το Δραγαμέστο - Καραϊσκάκη*, Άθήνα 1967, σελ. 9, σημ. 1.— Η περιοχή περιγράφεται από τον Rouqueville (*Voyage de la Grèce*, τόμ. Γ', έκδ. β', Παρίσι 1826, σελ. 468 - 469).

5. A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, Β. 29.

6. Ο Μέρτζιος δημοσίευσε τρεις έπιστολές του Καρόλου Α' Τόκκου (δύο προς τον δόγη τής Βενετίας των έτών 1425 και 1427 και μία προς τον Φραγκίσκο Loredan, μεσολαβητή τής διαφοράς μεταξύ των Τόκκων και των Foscarei, του έτους 1428) και μία έπιστολή του Καρόλου Β' Τόκκου (προς τον Φίλιππο Foscarei, γιό του Φραγκίσκου, του έτους 1430)· βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, *Μία ανέκδοτος έπιστολή του Καρόλου Α' του Τόκκου προς τον Δόγη Βενετίας γραφείσα έξ Ίωαννίων το 1425*, Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 1953), τόμ. Β', Άθήνα 1956, σελ. 556 - 559 (παρακάτω ως *Έπιστολή*).— Τοῦ ίδιου, *Trois lettres inédites de Charles Tocco en 1427, 1428 et 1432*, *Akten des XI Internationalen Byzantistenkongresses (München 1958)*, Μόναχο 1960, σελ. 352 - 354 (παρακάτω ως *Trois lettres*).— *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di anonimo*, έκδ. G. Schirò, Ρώμη 1975, σελ. 39, σημ. 1, όπου διόρθωση σε 1430 τής χρονολογίας τής έπιστολής του 1432 (παρακάτω ως *Cronaca dei Tocco*).

πού άφοροϋν, κυρίως, τόν άλβανικό οίκο τών Σπάτα, καθώς, επίσης, και τόν ιταλικό οίκο τών Τόκκων, οί όποιοι συνέδεσαν τό όνομά τους με τήν ιστορία τοϋ δεσποτάτου τής "Αρτας και τών νησιών τοϋ 'Ιονίου. Παράλληλα, είχε ως άποτέλεσμα τήν επισήμανση επιστολής τοϋ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη, άγνωστης ως τώρα κεφαλής Παλαιών Πατρών, πρὸς τόν Φίλιππο, γιό τοϋ Φραγκίσκου Foscari. Τό ενδιαφέρον, έπομένως, πού παρουσιάζει ό φάκελος Foscari - όπως θά άποκαλεϊται παρακάτω ή άρχειακή αϋτή ένότητα - εϊναι πολλαπλό. Με τίς νέες είδήσεις πού προσκομίζει, συμβάλλει α) στή μελέτη τής ιστορίας τής Αίτωλοακαρνανίας στή διάρκεια τοϋ 14ου και 15ου αϊώνα, και β) στόν έμπλουτισμό τόσο τής πελοποννησιακής προσωπογραφίας στα τελευταία χρόνια ζωής τοϋ δεσποτάτου τοϋ Μορέως όσο και τής προσωπογραφίας τών ξένων κυριάρχων τοϋ έλληνικοϋ χώρου. 'Αποτελεϊ, άκόμη, πρόσφορη πηγή για τή διερεύνηση τοϋ συσχετισμοϋ τής οικονομικής δραστηριότητας τών Βενετών εϋγενών στις λατινοκρατούμενες έλληνικές περιοχές με τήν έξελικτική πορεία πού γνώρισε άπό τόν 13ο αϊώνα ή βενετική άριστοκρατία.

Σχέσεις τής οίκογένειας Foscari με τούς ξένους ήγεμόνες τοϋ έλληνικοϋ χώρου

'Από τόν γάμο του με τή Sterina, κόρη τοϋ 'Αλβανού τοπάρχη Σγουροϋ Μπούα Σπάτα, ό εϋγενής Βενετός Φραγκίσκος Foscari έλαβε ως προίκα 11.000 ύπέρπυρα, μαζί με τό κάστρο τοϋ Δραγαμέστου, μία άπό τίς κτήσεις τοϋ πεθεροϋ του¹. 'Αν, όμως, ή σκοπιμότητα τοϋ γάμου, σύμφωνα με τά έθιμα τής έποχής, ήταν να έξασφαλίσουν οί διάδοχοι τοϋ Foscari φεουδαρχικά δικαιώματα στα έλληνικά έδάφη, τά γεγονότα πού άκολούθησαν άνέτρεψαν τούς ύπολογισμούς τής βενετικής οίκογένειας². Στίς άρχές τοϋ 15ου αϊώνα ό Κάρολος Α' Τόκκος, έπεκτείνοντας τήν κυριαρχία του άπό τά νησιά τοϋ 'Ιονίου στήν άπέναντι ήπειρωτική άκτή, κατέλαβε πρώτα τό κάστρο τοϋ Foscari (1404-1405) και σέ βραχύ χρονικό διάστημα τό 'Αγγελόκαστρο (1407-1408), τά 'Ιωάννινα (1411) και τήν "Αρτα (1416)³. 'Αρκετά χρόνια μετά τήν κλεψία τοϋ Δραγαμέστου, όπως χαρακτηριστικά τιτλοφορεϊ τό σχετικό κεφάλαιο ό άνώνυμος στιχουργός τοϋ Χρονικοϋ τών Τόκκων, ό Φραγκίσκος και ύστερα άπό τόν θάνατό του οί γιοί του προσπάθησαν να διεκδικήσουν με ποικίλες ένέργειες τά νόμιμα κυριαρχικά τους δικαιώματα. Για τήν επίλυση τής διαφορᾶς μεταξύ

1. Μέρτζιου, 'Επιστολή, σελ. 556· πρβλ. παρακάτω, σελ. 4, 5 και σημ. 1.

2. Για τήν τάση τών εϋγενών να παντρεύονται γυναίκες με προικία κτηματική παρουσία, έξασφαλίζοντας μ' αϋτόν τόν τρόπο τούς άπογόνους τους βλ. P. Racine, *La noblesse italienne dans le royaume d'Italie du milieu du Xe siècle au milieu du XIIIe siècle*, *L'information historique* 43, 5(1981), σελ. 214.

3. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 115 - 118.

τῶν δύο οἰκογενειῶν, τῶν Τόκκων καὶ τῶν Foscari, ἐνδιαφέρθηκε ἄμεσα ὁ ἴδιος ὁ δόγης τῆς Βενετίας, Φραγκίσκος Foscari, χωρὶς ὠστόσο ἡ παρέμβαση ὑπὲρ τοῦ πρώην ἡγεμόνα τοῦ Δραγαμέστου, ὁ ὁποῖος ἦταν Βενετὸς ὑπῆκοος καὶ συγχρόνως στενὸς συγγενῆς του¹, νὰ ὀδηγήσει σὲ θετικὸ ἀποτέλεσμα.

Ὁ G. Schirò στὸ ἄρθρο του «Ἡ Γενεαλογία τῶν Σπάτα» συντάσσει μὲ βάση τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Σπάτα (1360 - 1430), ἐλέγχοντας σὲ πολλὰ σημεῖα τὶς λανθασμένες πληροφορίες τοῦ K. Hopf². Ὅμως, παραβλέποντας τὰ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Μέρτζιο ἔγγραφα, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Foscari ὡς νόμιμος ἡγεμόνας τοῦ Δραγαμέστου διεκδικεῖ ἀπὸ τὸν Τόκκο τὴν κυριότητα τοῦ κάστρου, καὶ θεωρώντας ὅτι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Hopf στὸν Βενετὸ φεουδάρχη ὀφείλεται σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ συνηθισμένα σφάλματα τοῦ γνωστοῦ μεσαιωνοδίφη, ἀποσυνδέει τὸ ὄνομα τοῦ Foscari ἀπὸ τὸ γενεαλογικὸ διάγραμμα τῶν Σπάτα, σημειώνει στὴ θέση του τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλβανοῦ Λάλλθη καὶ ἀποκαλεῖ τὸν τελευταῖο κύριο τοῦ Δραγαμέστου³. Ἀργότερα, ἐπανέρχεται μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ Χρονικοῦ τῶν Τόκκων στὸ ἴδιο θέμα, ἀλλὰ, ἐνῶ αὐτὴ τὴ φορὰ ἔχει ὑπόψη του τὴν ἔκδοση τοῦ Μέρτζιου, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποδίδει στὸν Λάλλθη τὴν κυριότητα τοῦ κάστρου⁴. Ποιὸς ἦταν, λοιπὸν, ὁ Λάλλης καὶ γιατί τὸ ὄνομά του συγχέεται μὲ αὐτὸ τοῦ Foscari; Τὴν ἀπάντηση τὴ δίνουν τὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς εἰδήσεις τοῦ Χρονικοῦ τῶν Τόκκων.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ Δραγαμέστο περιῆλθε στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Foscari διευκρινίζεται σὲ ἐπεξηγηματικὸ σημείωμα, καταχωρισμένο στὸ φάκελο τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας:

Dominus Sgurus maritavit dominam Sterinam, eius filiam, domino Francisco Foscari de Venetijs. Et idem domino Francisco dedit inter cetera in dotem et dotis nomine dicte domine Sterine unum ipsium domini Sguri castrum, vocatum el Drogamesto. Quod castrum ipse dominus Franciscus postea tenuit et possedit per spatium X^o anorum vel zircha, sciente infascripto comite Zefalonie. Deinde dominus Franciscus, iturus Venetias, dimissit dictum castrum in manibus dicti domini Sguri, ut ipse dominus Sgurus nomine dicti domini Francisci dictum cast-

1. Ὁ Βενετὸς φεουδάρχης ἦταν θεῖος τοῦ δόγη: *Pro certa differentia existente inter magnificum dominum despotum Janine ex una parte et virum nobilem Franciscum Foscari, b a r b a n u m n o s t r u m, ex altera . . .* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 7).

2. G. Schirò, *La genealogia degli Spata tra il XIV e XV sec. e due Buasconosciuti*, *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* n.s. 8 - 9 (18 - 19) (1971 - 1972), σελ. 67 - 85.

3. Ὁ.π., σελ. 78 καὶ γενεαλογικὸ δένδρο.

4. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 38 - 39.

rum teneret et custodiret, usque quo ipse dominus Franciscus rediret de Venetijs. E sic dum dictus dominus Franciscus se absentasset a dicto castro et esset Venetijs et eius nomine dictus dominus Sgurus teneret dictum castrum et ipse domino Francisco miteret ad civitatem Venetie reditus et introitus dicti castri, orta est guera inter dictum dominum Sgurum ex una parte et comitem Zefalonie insule ex alia parte. In quo bello dictus dominus Sgurus fuit interfectus et dictum castrum acceptum fuit et occupatum per dictum comitem Zefalonie. Et etiam bona dicti domini Sguri ipse dicte guere fuerint accepta et occupata per dictum comitem. Qui comes postea dictum castrum ab inde annum (sic) tenuit per spacium anorum XX vel circha et de presenti tenet, modo dictus dominus Franciscus petit dictum castrum sibi restituuj per dictum dominum comitem Zefalonie, qui denegat sibi ipsum restituere, modo queritur an dictus dominus comes teneatur ad restituendum dicto domino Francisco dictum castrum et masime an teneatur restituere con frutibus et introitibus actenus per dictum comitem el dicto castro preceptis et qui precepi potuerunt. Amen¹.

Σύμφωνα με ὅσα ἐξιστορεῖ ὁ συντάκτης αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου, ὁ Foscari μετὰ τὴν σύζυγό του Sterina, κόρη τοῦ Σγουροῦ Μπούα, ἀδελφοῦ τοῦ δεσπότη τῆς Ἄρτας Γκίν Σπάτα², παρέμεινε στὴν προικῶα κτήση τοῦ δέκα περίπου χρόνια. Ἐφυγε, ἔπειτα, στὴ Βενετία, ἀναθέτοντας τὴ φύλαξη τοῦ Δραγαμέστου στὸν πεθερό του, Σγουρό, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε *nomine dicti domini Francisci* νὰ τοῦ στέλνει στὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας του τὰ εἰσοδήματα. Πράγματι, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ συμβολαιογραφικὴ πράξη τοῦ 1395, ὁ Foscari βρισκόταν τὴ χρονιά ἐκείνη στὴ Βενετία, ὅπου καὶ φρόντισε νὰ μεταβιβάσει στὴ γυναίκα του τὰ 11.000 ὑπέρπυρα τῆς προίκας τῆς³. Μετὰ ἀφετηρία τὴ χρονολογία αὐτὴ καὶ γνωρίζοντας ὅτι οἱ Foscari ἔζησαν στὸ Δραγαμέστο γιὰ μίαν περίπου δεκαετία, εὐκόλα συμπεραίνουμε ὅτι ὁ γάμος πρέπει νὰ ἔγινε τὸ 1386 καὶ ὄχι

1. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 2. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Φιλίππου, γιοῦ τοῦ Φραγκίσκου Foscari, πρὸς τὸν Λεονάρδο Γ' Τόκκο τοῦ ἔτους 1457, ὅπου σημειώνεται: . . . *la quondam magnificha madona mia madre fu dotata per lo illustre signor suo padre del chastelo del Dragamesto con tute le suo iurisdiction et pertinentie, el qual da poi la morte dello illustre signor Sguro ne fo tolto per la recolenda memoria dello illustrissimo signor despoti vostro barba* . . . (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 30).

2. Πρβλ. Μέρτζιο, Ἐπιστολή, σελ. 556, ὅπου λαυθασμένα ἀναφέρεται ὡς πατέρα τῆς Sterina ὁ Γκίν Μπούας Σπάτας.

3. V. Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto (1407)*, Nuovo Archivio Veneto 15 (1898), σελ. 269 καὶ σημ. 3.— Τοῦ Ἰδίου, *I Foscari*, σελ. 11.— Μέρτζιο, Ἐπιστολή, σελ. 556 (χωρὶς παραπομπή).

τὸ 1402, ὅπως ἀναφέρει, δίνοντας λανθασμένη παραπομπή, ὁ Hopf¹. Ἀλλὰ στὸν πόλεμο ποὺ ἀκολούθησε ἀνάμεσα στὸν Σγουρὸ καὶ στὸν Κάρολο Λ' Τόκκο, συνεχίζει ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου, ὁ Σγουρὸς σκοτώθηκε καὶ ὁ Τόκκος κατέλαβε τὸ Δραγαμέστο. Σύμφωνα τώρα μὲ τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων, ὅταν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Καρόλου πῆγαν νὰ καταπατήσουν νύκτα τὸ κάστρο, βρῆκαν ἐκεῖ τὸν Λάλλθη, γαμπρὸ τοῦ Σγουροῦ². Βασιζόμενος στὴν πληροφορία τοῦ Χρονικοῦ, ὁ Schirò θεωρεῖ ὅτι ὁ Λάλλθης ἦταν τότε κύριος τοῦ Δραγαμέστου καὶ ὅτι ὁ Foscari εἶχε ἤδη ἀπωλέσει τὰ δικαιώματά του³. Ὁ θάνατος, ὅμως, τοῦ Σγουροῦ τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο χρονογράφο τὸ 1403 καὶ ἡ κατάκτηση τοῦ Δραγαμέστου τὸ 1404 - 1405⁴. Εἶναι, λοιπόν, προφανές ὅτι στὸ μεσοδιάστημα ἀκριβῶς αὐτό, ἀπὸ τὸν θάνατο δηλ. τοῦ Σγουροῦ ὡς τὴν κατάληψη τοῦ κάστρου, τὸ τελευταῖο εἶχε μείνει στὰ χέρια τοῦ Λάλλθη, ποὺ ἦταν γαμπρὸς τοῦ Σγουροῦ. Σὲ ἀχρονολόγητο, ἐξάλλου, ἐγγραφο τοῦ φακέλου Foscari, ποὺ ὑπογράφει ὁ νομικὸς Madius de Madijs, σημειώνεται ὅτι ἀπὸ τὸ Δραγαμέστο *per vim expulsus est dominus Sgurus, eius* [τοῦ Φραγκίσκου Foscari] *progenitor vel qui eius nomine tenebat*⁵. Ἄρα, ἀφοῦ ὁ Σγουρὸς εἶχε σκοτωθεῖ στὸν πόλεμο, κρατοῦσε τὸ κάστρο *eius nomine* ὁ γαμπρὸς τοῦ Λάλλθης. Ἔτσι ἐξηγεῖται, γιατί στὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων δὲν μνημονεύεται οὔτε ὁ Foscari, ὁ ὁποῖος ἀπουσίαζε στὴ Βενετία, οὔτε ὁ Σγουρὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη σκοτωθεῖ, ἀλλὰ μόνο ὁ Ἄλβανὸς Λάλλθης.

Εἰδικὸ κεφάλαιο τοῦ Χρονικοῦ μὲ τὸν τίτλο *Ἡ ἔπαρσις τοῦ κάστρου* ἀφιερώνεται στὴν κατάκτηση τοῦ Δραγαμέστου ἀπὸ τὸν Τόκκο καὶ στὴν τύχη τοῦ Λάλλθη. Ὅταν οἱ Φράγκοι, διηγεῖται ὁ χρονογράφος, εἰσέβαλαν στὸ κάστρο, κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ σπῆτι τοῦ ἄρχοντα, πιστεύοντας ὅτι θὰ τὸν βροῦν ἐκεῖ. Ὁ Λάλλθης, ὅμως, εἶχεν ἐγκραμμισθῆ ἀπὸ ἓνα παραθύρι καὶ οἱ εἰσβολεῖς βρῆκαν μονάχα τὴ γυναίκα του, τὴν ὁποία ὡς θυγατέραν ἀφεντὸς τιμητικὰ τὴν πιάνουν. Ὅταν τὸ κατακτητικὸ τους ἔργο τελείωσε, μετέφεραν τὴν ἀρχόντισσα

1. Βλ. παραπάνω σημείωση. Ὁ Hopf (*Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* = J. S. Ersch - J. G. Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, τόμ. 85 - 86, Λιψία 1867 - 1868, σελ. 103) ἀναφέρεται στὸν γάμο τῆς κόρης τοῦ Παύλου Σπάτα μὲ τὸν Foscari, τοποθετώντας τὸν στὸ ἔτος 1402. Τὴν πληροφορία τοῦ Hopf ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἰ. Ρωμανός (*Ἱστορικά ἔργα*, ἐπιμ. Κ. Δαφνῆ, Κέρκυρα 1959, σελ. 84 - 85).— Πρβλ. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 39 καὶ σημ. 3.

2. *Cronaca dei Tocco*, στ. 282 - 308 καὶ 1121 (ὅπου μνημονεύεται ὡς Λάνθης).— Πρβλ. καὶ Π. Γ. Ροντογιάννη, *Ἱστορία τῆς νήσου Λευκάδος*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1980, σελ. 320, σημ. 2.

3. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 38 - 39.

4. Ὁ.π., σελ. 115.

5. Ὁ Madius de Madijs ὑπογράφει ὡς *inter doctores legum minimus* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. χ. ἀρ.).

μέ πλοῖο στή Λευκάδα¹. Ἀργότερα, ὁ γιὸς τοῦ Σγουροῦ, Παῦλος Σπάτας, ἐξαγόρασε τὴν ἀδελφή του με δῶρα με χαρίσματα με ἐξαγορὰν μεγάλην². Ἀδυνατώντας, ὡστόσο, ν' ἀντιμετωπίσει τὸν Τόκκο, ὁ διάδοχος τοῦ Σπάτα, ἀναγκάστηκε νὰ ἐκχωρήσει τὸ Ἀγγελόκαστρο στοὺς Τούρκους (1406) καὶ νὰ ἀποσυρθεῖ στή Ναύπακτο³.

Εἴκοσι χρόνια μετὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν Σπάτα ἀπὸ τὸ Δραγαμέστο κι ἀφοῦ ὁ Κάρολος Α' Τόκκος, δούκας τῆς Λευκάδας καὶ κόμης τῆς Κεφαλληνίας, εἶχε ἐδραιώσει πιά τὴν κυριαρχία του στὸ δεσποτάτο τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Φραγκίσκος Foscari, ἀποφάσισε νὰ διεκδικήσει τὴν προικῶα κτήση του, ζητώντας τὴν παρέμβαση τοῦ συνονόματου ἀνηψιοῦ του, δόγη τῆς Βενετίας. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1424, οἱ βενετικὲς ἀρχὲς ἀπευθύνονται στὸν βάλιλο τῆς Κέρκυρας με τὴν ἐντολὴ νὰ διαπραγματευτεῖ τὴν ὑπόθεση με τὸν Τόκκο⁴. Ὁ τελευταῖος, ἀποφεύγοντας νὰ δυσαρεστήσει τὴ Βενετικὴ Πολιτεία, ἀπάντησε ὅτι ἦταν πρόθυμος νὰ συζητήσει καὶ πρότεινε νὰ ὀριστοῦν ὡς διαιτητὲς εἴτε τὸ στέμμα τῆς Νεαπόλεως (*sacra corona Neapolis*) εἴτε ὁ Πάπας τῆς Ρώμης (*Curia Romana Pontificis*)⁵. Οἱ διαπραγματεύσεις δὲν φαίνεται νὰ σημείωσαν καμία πρόοδο, γιὰτὶ τέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1428, καὶ μολονότι εἶχε ἤδη πεθάνει ὁ Φραγκίσκος⁶, ἡ Βενετία, χρησιμοποιοῦντας σκληρὴ διπλωματικὴ γλώσσα, ἀπέιλησε τὸν Τόκκο ὅτι στὴν περίπτωσή του δὲν δεχόταν νὰ διευθετηθεῖ τὸ θέμα με τὴ διαιτησία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐλῆς, θὰ δήμευε τὴν περιουσία, τὴ δική του καὶ τῶν ὑπηκόων του, γιὰ νὰ ἀποζημιώσει τὸν Foscari⁷. Ἀλλὰ τὸν ἐπόμενο χρόνο πεθαίνει ὁ Κάρολος Τόκκος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Γαληνοτάτης μετὰ τὸν θάνατό του ἀτονεῖ⁸. Τὸ ζήτημα, ἄλλωστε, τοῦ Δραγαμέστου δὲν ἦταν γι' αὐτὴν παρὰ μία ἀπὸ τίς προφάσεις ποὺ ἀναζητοῦσε, ὥστε νὰ μπορεῖ με κάθε τρόπο νὰ ἀντιτάσεται στὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα τοῦ

1. *Cronaca dei Tocco*, στ. 299 - 322.

2. "Ο.π., στ. 415 - 417.

3. "Ο.π., σελ. 51 - 52, στ. 474 - 475, 491 - 504.

4. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 7.

5. Μέρτζιου, Ἐπιστολή, σελ. 556 κέ.— Τοῦ ἴδιου, *Trois lettres*, σελ. 352 κέ.

6. Στις 2 Ἰουνίου 1425 ὁ Φραγκίσκος Foscari μαρτυρεῖται ὡς olim (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 6)· ἄρα, ὁ θάνατός του τοποθετεῖται στὸ χρονικὸ διάστημα μετὰ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1424 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1425.

7. *Et ex nunc sit captum. . . intromitti et accipi debeant de bonis suis seu subditorum suorum ubicumque poterunt reperiri, usque ad valorem eius, quod habere debent dicti civis nostri, quibus fiat solutio et satisfatio de bonis illis . . .* (Κ. Σάθα, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, τόμ. Γ', Παρίσι 1882, σελ. 334.— F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, τόμ. Β', Παρίσι - Χάγη 1959, σελ. 250, ἀρ. 2092).

8. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 119.

Τόκκου, ο οποίος με τις διάφορες ενέργειές του αποτελούσε κίνδυνο για την εξωτερική της πολιτική¹.

Παρά το γεγονός ότι οι δυο άμεσοι διεκδικητές της κυριότητας του Δραγαμέστου είχαν πια εκλείψει, η προσπάθεια για την επαναπόκτηση του κάστρου από την πλευρά της οικογένειας Foscarì δέν σταμάτησε. Μετά τον θάνατο του πατέρα του, ο Φίλιππος Foscarì, εκπροσωπώντας και τα άλλα του αδέρφια, αρχίζει νέες διαπραγματεύσεις με τον 'Ηρακλή (τον 'Ερκούλιο ή 'Ερκουλα του Χρονικού), νόθο γιό του Καρόλου Α' Τόκκου, στον οποίο ο τελευταίος είχε παραχωρήσει τις κτήσεις των 'Αλβανών στην Αίτωλοακαρνανία. 'Ο 'Ηρακλής, όμως, εκτός από ηγεμόνας του 'Αγγελόκαστρου και του Δραγαμέστου², ήταν, όπως θα δοῦμε αμέσως πιό κάτω, και θεῖος του Φιλίππου Foscarì. 'Επομένως η διαμάχη αποκτᾶ τώρα ένδοικογενειακό χαρακτήρα, ένῳ ταυτόχρονα γίνεται αίτια άντεκδικήσεων μεταξύ τῶν κληρονόμων του Καρόλου Τόκκου.

Σύμφωνα με τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων, ὁ Κάρολος, ὅταν ἔμαθε ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Σγουροῦ Σπάτα εἶχε μετὰ τὴν ἀπώλεια τῶν κτήσεών της ἐγκαταλείψει ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς της, ἔσπευσε νὰ τὴν καλέσει στὴν αὐλή του. Γιὰ νὰ δείξει, μάλιστα, τὴ μεγαλοψυχία του πάντρεψε τὸν γιό του 'Ηρακλῆ μετὰ τὴν κόρη τοῦ Σγουροῦ καὶ ἔκαμν την καὶ κυράν'ς τὸν τόπον τοῦ πατρός της³. Τὸ ὄνομα τῆς τελευταίας μνημονεύεται σὲ ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ τοῦ 'Ηρακλῆ Τόκκου. *La mia donna Patronella*, γράφει ὁ Τόκκος στὸν Φραγκίσκο Foscarì, συγκαίροντάς τον γιὰ τὸν γάμο τῆς κόρης του, *saluta la magnifica vostra donna donna Statira, soa sorella*⁴. 'Η Statira, λοιπόν, ἢ Sterina, ὅπως αὐτὴ μαρτυρεῖται σὲ ἄλλα ἔγγραφα, καὶ ἡ Patronella ἦταν κόρες τοῦ Σγουροῦ Σπάτα· ἡ πρώτη παντρεύτηκε τὸν Βενετὸ Φραγκίσκο Foscarì καὶ ἡ δευτέρα τὸν 'Ηρακλῆ, πρωτότοκο γιό τοῦ Καρόλου Α' Τόκκου.

'Ενῶ ὁ Φίλιππος εἶχε ἤδη προχωρήσει τὶς διαπραγματεύσεις μετὰ τὸν 'Ηρακλῆ⁵, τὸ 1433 ἔφτασε στὴ Βενετία ὁ Zorzi de Rayneroli da Pesaro, ἀπεσταλμένος τοῦ Καρόλου Β' Τόκκου, ἀνηψιοῦ καὶ νόμιμου διαδόχου τοῦ Καρό-

1. Βλ. Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 201 - 202, ἀρ. 1877, 208 - 209, ἀρ. 1901, 209, ἀρ. 1904 (ὅπου ἀποφάσεις τῆς βενετικῆς συγκλήτου σχετικὰ μετὰ τὴν στάση τοῦ Τόκκου ἀπέναντι στοὺς Τούρκους). Γιὰ τὶς σχέσεις Βενετίας καὶ Τόκκων βλ. G. Schirò, *Il ducato di Leucade e Venezia fra il XIV e XV secolo*, BF 5 (1977), σελ. 353 - 378.

2. . . . *el Dragomesto el quale cera in posanza del dito signor Ercules* . . . (Φάκελος Foscarì, ἔγγρ. ἀρ. 30: ἐπιστολὴ Φιλίππου Foscarì πρὸς Λεονάρδο Τόκκο τοῦ ἔτους 1457).

3. *Cronaca dei Tocco*, στ. 2630 - 2649· πρβλ. Ροντογιάννη, ὁ.π., σελ. 335.

4. Βλ. παρακάτω, σελ. 21, ἔγγρ. ἀρ. 1. 'Ο Foscarì ἦταν τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκε ἡ ἐπιστολὴ καπιτάνος τῆς Βερόνας.

5. . . . *et vedete chio son in praticha con el signor Ercules de haver el mio castelo* (Φάκελος Foscarì, ἔγγρ. ἀρ. 30).

λου Α' 1. Τα στοιχεῖα πού ἀκολουθοῦν, βασισμένα στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari, διαφωτίζουν τις ἀνταγωνιστικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐξαδέλφων. Ἐπιδιώκοντας ὁ νέος δεσπότης τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἐξαδέλφου του ἀπὸ τὴν περιοχὴ, ἐκμεταλλεύεται τὴν ἐκκρεμότητα τοῦ Δραγαμέστου, γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὰ σχέδιά του. Ἀφοῦ πείθει τὸν Φίλιππο Foscari ὅτι ὁ Ἑρακλῆς ἦταν ἐπαναστάτης καὶ σφετεριστὴς τοῦ κάστρου (*è rebelo al mio signor, quello el cerchasio de haver titolo in questo castelo*), τοῦ προτείνει νὰ δεχθεῖ τὴν ἀπαλλοτρίωση τοῦ Δραγαμέστου ἀντὶ τοῦ ποσοῦ τῶν 1700 δουκάτων, μὲ τὴν ὑπόσχεση νὰ τοῦ ἐκχωρήσει τὸ κάστρο, ὅταν τὸ τελευταῖο περιέλθει στὴ νόμιμη δικαιοδοσία του καὶ μὲ τὴν προϋπόθεση, βέβαια, νὰ ἐπιστρέψει τότε ὁ Foscari τὸ συμφωνημένο ποσό². *Et esso mio signore, σημειώνεται στὸ σχετικὸ ἔγγραφο, sia tenuto che, se mai per alcuno tempo el dicto castello pervenga liberamente ale soe mane, per modo che senza contradition del gran signore de Turchi o indignatione et scandolo de quello, esso signore Karlo concedeva el dicto castello al dicto misser Filippo per si e soi figlioli et heredi de suo corpo legiptimamente descendenti cum tutti quelli honori, favori, dignità, auctorità, podestà et tituli consueti in simile concessione, reservata lacolta dei carazzi del provatonomi [προβατονομή], el sale et quelle altre regalie et reservatione et consuetudine despotale . . .*³. Οἱ προτάσεις τοῦ Καρόλου ἔγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὸν Foscari καὶ ὁ Τόκκος ὡς νόμιμος πιά ἡγεμόνας τοῦ Δραγαμέστου δὲν ἄργησε, στέλνοντας στρατεύματα ἐναντίον τοῦ Ἑρακλῆ, νὰ καταλάβει τὸ κάστρο⁴. Ἀλλὰ ἡ συμφωνία δὲν τηρήθηκε καὶ τὸ Δραγαμέστο ἀντὶ νὰ ἐπιστραφεῖ στὸν Foscari πέρασε στὴν κυριότητα τοῦ Λεονάρδου Γ' Τόκκου, διαδόχου τοῦ Καρόλου Β'. Τὸ 1457, μὲ ἀναφορά του πρὸς τὸν νέο ἡγεμόνα τοῦ κάστρου, ὁ Φίλιππος, ἀφοῦ ἐξηγεῖ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸν ἐξαπάτησε ὁ Zorzi da Pesaro, διεκδικεῖ γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ τὴν κυριότητα. Εἶναι διατεθειμένος νὰ ἀποδώσει τὰ 1700 δουκάτα πού εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν Κάρολο καὶ νὰ γίνῃ ὄχι μόνο *servitor della vostra signoria, ma per servitore de servitori de quella*⁵. Μολονότι τὸ διάβημα δὲν εἶχε ἀποτέλεσμα, ὁ Foscari ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐμμένει στὶς ἀξιώσεις του, ἀκόμα καὶ ὅταν τὸ κάστρο

1. *Et mi Giorgio de Rayneroli da Pesaro como procuratore et commesso del signor Karlo Secondo de l'Arta del despotato signore . . .* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 34· πρβλ. καὶ ἔγγρ. ἀρ. 15, 23). Στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari ὁ Κάρολος Τόκκος μνημονεύεται ὡς *Karolus Secundus* καὶ ὁ Ἑρακλῆς ὡς *dominus* (πρβλ. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 83 - 84 καὶ σημ. 1).

2. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 30.

3. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 34.

4. . . . *lo illustrissimo quondam padre della vostra Illustrissima Signoria mandò la soa armata a pigliar lo dito castelo* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 30).

5. "Ο.π. Στὸ ἴδιο ἔγγραφο ἀναφέρεται ὅτι ἡ διοίκηση τοῦ Δραγαμέστου εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν *miser Guiduzo, el qual tegniva el Dragomesto*.

έπεσε τελικά στα χέρια τῶν Τούρκων. Τὸ 1473, ὁ Λεονάρδος μὲ ἔγγραφο τοῦ πρὸς τὸν Φίλιππο τὸν διαβεβαίωσε ὅτι στὴν περίπτωση ποὺ τὸ Δραγαμέστο ἀπελευθερωνόταν θὰ τοῦ τὸ ἐκχωροῦσε *libero e senza alcuna chontradizione*¹. Ὁ τουρκικὸς κίνδυνος, ὅμως, ἦταν ἄμεσος. Τὸ 1478, ὁ Τόκκος στέλνει ἐσπευσμένα τὸν συγγενή του Bongordo di Tocco στὴ Βενετία, γιὰ νὰ εἰδοποιήσει τὶς βενετικὲς ἀρχές ὅτι *questi canj et infedelj Turchi. . . fabricano lo castello ala bucca delo gulfo nostro de l'Arta*². Ἐνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1479, οἱ Τοῦρκοι κατέλυσαν τὴν κυριαρχία τῶν Τόκκων, διαψεύδοντας ὀριστικὰ πιά κάθε ἐλπίδα ἐπιστροφῆς τῆς οἰκογένειας Foscari στὴν προικωῶα κτήση της.

Ἡ προσπάθεια τῶν Foscari γιὰ ἀναγνώριση καταπατημένων ἐδαφικῶν δικαιωμάτων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο δὲν περιορίστηκε στὸ Δραγαμέστο. Οἱ βλέψεις τῆς οἰκογένειας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Ἀκαρνανίας, στράφηκαν καὶ πρὸς τὴ Ναύπακτο, διεκδικώντας τὴν κυριότητά της ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Βενετία. Ἡ τύχη τῆς Ναυπάκτου, τὴν ὁποία οἱ Σπάτα εἶχαν ἀποσπάσει τὸ 1375 ἀπὸ τοὺς Ἀνδεγαυούς³, ἀπασχολοῦσε τὴ Γαληνοτάτη ἀπὸ τὶς ἀρχές ἤδη τοῦ 15ου αἰ. Ἀπὸ φόβο, μήπως οἱ Τοῦρκοι καταλάβουν τὸ λιμάνι ποὺ εἶχε στρατηγικὴ σημασία γιὰ τὰ ἐμπορικὰ της συμφέροντα, ἡ Βενετικὴ Πολιτεία ἀποφάσισε νὰ προσαρτῆσει τὴν περιοχὴ στὴν ἐπικράτειά της. Ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ ἐπέλεξε ἡ Βενετία γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸν σκοπὸ της, ὑπάρχουν δύο ἐκδοχές: ἡ ἐπίσημη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ Βενετοὶ ἀγόρασαν τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν Ἀλβανὸ ἡγεμόνα Παῦλο Σπάτα καὶ ἡ ἀνεπίσημη, σύμφωνα, πάλι, μὲ τὴν ὁποία οἱ Βενετοὶ τοῦ ἀπέσπασαν βίαια τὸ κάστρο⁴.

Οἱ μαρτυρίες ἀπὸ τὰ ἐπίσημα κατὰστιχα τῆς βενετικῆς καγκελλαρίας ποὺ ἀναφέρονται στὴν προσάρτηση τῆς Ναυπάκτου στὸ βενετικὸ κράτος εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Τὸ 1401, οἱ βενετικὲς ἀρχές ἐξουσιοδοτοῦν τὸν Φραγκίσκο Foscari, γαμπρὸ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ναυπάκτου (*qui est gener dicti domini loci Nerantli*), νὰ μηνύσει στὸν πεθερὸ του νὰ μὴν ἐνδώσει σὲ τυχὸν πιέσεις τῶν Τούρκων ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ καταλάβουν τὶς κτήσεις του καὶ νὰ μὴ συνάψει συμφωνίες μαζί τους, ἀλλὰ νὰ προσπαθῆσει γιὰ τὸ δικό του συμφέρον καὶ γιὰ τὸ

1. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 21.

2. Βλ. παρακάτω, σελ. 23, ἔγγρ. ἀρ. 3. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Λεονάρδος διατηρεῖ τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη τῆς Ἄρτας καὶ μετὰ τὴν πτώση τῆς τελευταίας στοὺς Τούρκους (1449)· πρβλ. Ρο ν τ ο γ ι ἄ ν ν η, ὅ.π., σελ. 341.

3. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 31, σημ. 5.— A. Luttrell, *Vonitza in Epirus and its Lords, 1306 - 1377*, *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* n.s. 1 (11) (1964) = *In memoria di Silvio G. Mercati*, σελ. 140.

4. Γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς βλ. L a z z a r i n i, *L'acquisto di Lepanto*, ὅ.π., σελ. 267 - 287.— Πρβλ. καὶ Ο ὄ ἰ λ λ. Μ ἰ λ λ ε ρ, *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204 - 1566)*, μετάφρ. Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο υ, τόμ. Β', Ἀθήνα 1909 - 1910, σελ. 45.

συμφέρον τῆς χριστιανοσύνης (*pro bono christianitatis et pro bono suo*) νὰ διατηρήσει τὰ ἐδάφη του· ἂν οἱ Τοῦρκοι τὸν ἐνοχλήσουν καὶ κρίνει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀντισταθεῖ, νὰ εἰδοποιήσῃ ἀμέσως τὴ Βενετία, ἣ ὁποία εἶναι πρόθυμη νὰ καταλάβῃ τὴ Ναύπακτο¹. Τὸ 1402, ἀποφασίζεται νὰ σταλεῖ στὸν Σπάτα, ὁ ὁποῖος *est in concordio et fecit parentelam cum Turchis*, ὁ Πέτρος Μιανι με ἐντολὴ νὰ διαπραγματευτεῖ τὴ μεταβίβαση τῆς κυριότητος τῆς Ναυπάκτου². Στις 27 Μαΐου 1407, ἡ Βενετικὴ Πολιτεία, ἀνήσυχη ἀπὸ τὴν ἔκβαση τῶν πραγμάτων, διατάζει τὸν Γενικὸ Καπιτάνο νὰ φροντίσῃ τὸ ταχύτερο νὰ περιέλθῃ ἡ Ναύπακτος στὴν ἐξουσία της, χρησιμοποιοῦντας ὅποιο μέσο ἔκρινε καλύτερο (*de viis et modis, utilibus dextris et necessariis, qui sibi videbuntur. . .*)³. Σὲ βραχύτατο χρονικὸ διάστημα, ὁ Βενετὸς ἀξιωματοῦχος διεκπεραίωσε με ἐπιτυχία τὴν ἀποστολὴν του καὶ ἡ Ναύπακτος προσαρτήθηκε στὴ Δημοκρατία τοῦ Ἀγίου Μάρκου⁴. Τὸν Ἰούλιο, τέλος, τοῦ 1408, στίς διαμαρτυρίες τῶν Τούρκων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου ἡ Γαληνοτάτη ἀπάντησε ὅτι ὁ Παῦλος Σπάτας ἦταν Βενετὸς ὑπῆκοος καὶ ὅτι ὁ ἴδιος τῆς εἶχε πούλῃσιν τὴν κτήσιν του⁵. Ἡ ἐπίσημη, λοιπόν, ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ἡ Βενετία ἀγόρασε τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν Ἀλβανό, Βενετὸ ὑπῆκοο, Παῦλο Σπάτα.

Ἡ ἀνεπίσημη, ὅμως, ἐκδοχὴ, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari, φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνεται περισσότερο στὴν πραγματικότητα. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ πού ἄρχισε τὰ διαβήματα γιὰ τὴν ἐπαναπόκτηση τοῦ Δραγαμέστου, ὁ Φίλιππος Foscari με αἴτησίν του πρὸς τὸν δόγη τῆς Βενετίας, ἀφοῦ διηγεῖται πῶς οἱ Βενετοὶ εἶχαν ἀποσπάσει με δόλο καὶ βία τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τῆς μητέρας του, Παῦλο Σπάτα, ἀξιῶναι ὡς νόμιμος κληρονόμος νὰ τοῦ ἀναγνωριστῇ ἡ κυριότητα⁶. Σύμφωνα με τὴν ἐξιστό-

1. Σάθα, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, τόμ. Β', Παρίσι 1881, σελ. 64.

2. Σάθα, ὁ.π., τόμ. Α', Παρίσι 1880, σελ. 1 - 2 (Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 26, ἀρ. 1052, 1053).

3. Σάθα, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 172 - 173.

4. Ἰδὴ στίς 15 Ἰουλίου τοῦ 1407 ἡ Ναύπακτος ἀναφέρεται ὡς *aquisiti et empti* (Σάθα, ὁ.π., σελ. 180).

5. . . . *quod Paulus Sguero et progenitores sui fuerunt et sunt nostri cives et per sacramentum astrictj et obligatj nobis de fidelitate et sponte et de voluntate sua venditit capitaneo nostro Culfi nostro nomine dictum castrum Nepantj cum iuribus et iurisdictionibus suis pro certa pecunie quantitate, ut apparet per publicam scripturam, scriptam sua manu et bullatam suo sigillo. . .* (A.S.V., *Senato Misti*, R. 48, φ. 23: N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, ROI 4 (1896), σελ. 294 - 295.—Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 280.—Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 78, ἀρ. 1311).

6. Βλ. ἐκδοχή: Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 285 - 287· πρβλ. καὶ Μέρτζιου, *Ἐπιστολή*, σελ. 557, ὅπου περιληπτικὴ ἀναφορὰ στὸ ἔγγραφο.

ρησή του, ο Βαρθολομαῖος de Anselmis¹ και ο Ἀνδρέας de Smaninis εἶχαν παρουσιαστεί στις βενετικές ἀρχές και εἶχαν ἀναφέρει ὅτι ὁ Σπάτας ἦταν ἔτοιμος νὰ παραχωρήσει τὴν κτήση του στοὺς Τούρκους. Μόλις ἡ Βενετία πληροφορήθηκε τὴν εἶδηση, ἔστειλε τὸν Fantin Michiel, capitano de Culfo, μὲ πέντε γαλέρες στὴ Ναύπακτο. Ὁ Βενετὸς ναύαρχος πολιορκήσε τὸ κάστρο, προκαλώντας πολλὰς ζημιές, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σπάτα, μετὰ τὸν πρῶτο αἰφνιδισμὸ, ἄρχισαν τὴν ἀντεπίθεση, ὁ Michiel ζήτησε νὰ συναντήσῃ τὸν ἀρχηγό τους, γιὰ νὰ τοῦ δώσει ὀρισμένες ἐξηγήσεις. Ὁ Παῦλος Σπάτας δέχθηκε νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ κάστρο, μὲ τὸν ὄρο νὰ τοῦ χορηγηθεῖ *salvo condotto* (ἐγγραφο ἐλεύθερης ἐπικοινωνίας)². Ὁ Michiel τὸν ἐφοδίασε ἀμέσως μὲ διαβατήριο και ἀφοῦ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ἔπεισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κάστρο, τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ Βενετία ἦταν ἀποφασισμένη νὰ καταλάβῃ τὴ Ναύπακτο και ὅτι ἔπρεπε νὰ συγκατατεθεῖ νὰ τὴν πουλήσῃ ἀντὶ 1500 δουκάτων. Ὅταν ὁ Σπάτας ἀρνήθηκε και θέλησε νὰ ἐπιστρέψῃ στοὺς δικούς του, ὁ Michiel τὸν ἐμπόδισε, ἀπειλώνοντας τον μὲ ἀποκεφαλισμὸ. Τότε *il meschin di mio barba*, γράφει ὁ Foscarì, ἀφοῦ κατάλαβε ὅτι οἱ Βενετοὶ τὸν εἶχαν ἐξαπατήσει, χρησιμοποιώντας ὡς δόλωμα τὸ *salvo condotto*, γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ κάστρο, παρακάλεσε νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ φύγῃ, παίρνοντας μαζί του τὴ γυναῖκα και τὴν ἀδελφή του³. Ἔτσι, ὁ Fantin Michiel *con dolo et fraude have quel castelo et per vim, sforzando la persona di mio barba*. Ἀπὸ τὴ Ναύπακτο, ὁ Παῦλος Σπάτας, νεώτατος 20 μόλις χρόνων, προωθήθηκε στὴν Πάτρα και ἀπὸ κεῖ κατέφυγε στὴν αὐλὴ τοῦ πεθεροῦ του Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου, ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινούπολης Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου, ὅπου και πέθανε δύο μόνο χρόνια μετὰ τὴν ἀπώλεια τῶν κτήσεών του⁴.

Ἡ Βενετία, ὅπως ἦταν φυσικὸ, δὲν ἔλαβε σοβαρὰ ὑπόψη τὶς ἀμφισβητούμενες ἀξιώσεις τοῦ ὑπηκόου της. Ἀλλὰ οὔτε και ὁ τελευταῖος ἐπανῆλθε στὸ αἶτημά του. Πιθανότατα εἶχε ἀπευθυνθεῖ πρὸς τὶς βενετικὲς ἀρχές, ὅχι τόσο

1. Ὁ Βαρθολομαῖος de Anselmis εἶχε ἀναλάβῃ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου τὴ διοίκηση τοῦ ἰχθυοτροφείου (Σάθα, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 187 - 189).

2. Βλ. γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου D. E. Queller, *The Office of Ambassador in the Middle Ages*, Princeton, New Jersey 1967, σελ. 46, 128 - 130, 179, 181, 227.

3. Πιθανότατα ἡ ἀδελφή, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος ἐδῶ, ἦταν ἡ γυναῖκα τοῦ Λάληθου ποῦ εἶχε συλληφθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Καρόλου Τόρκου στὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τοῦ Δραγαμέστου (βλ. παραπάνω, σελ. 6 - 7).

4. *El meschin de mio barba, zovene de etade de ani 20, andò in la Morea con le suo done dal suoxero suo Porfirogenito, dispoto et fradelo de l'imperator quondam de Costantinopolj, dove non pasò do annj che el morite* (Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 287· πρβλ. και Μέρτζιου, *Ἐπιστολή*, σελ. 557.— Α. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α', ἐκδ. β', Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 33 - 34). Ἀπὸ τὸν γάμο του μὲ τὴ Βαρθολομαία, κόρη τοῦ Nerio Acciaiuoli, ὁ Θεόδωρος Α' Πα-

γιατί πίστευε σὲ ἐνδεχόμενη διευθέτηση τοῦ ζητήματος ὅσο μὲ τὸν σκοπὸ νὰ προκαλέσει τὴ Βενετία, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξή της στὴν ὑπόθεση τοῦ Δραγαμέστου. Ἐξάλλου, τὸ 1427, ἡ μητέρα τοῦ Φιλίππου, χήρα τοῦ Φραγκίσκου Foscari, ζήτησε μὲ ἀπεσταλμένο της πρὸς τὸν βαίλο τῆς Κέρκυρας νὰ τῆς καταβάλει τὸ βενετικὸ δημόσιο τὸ ποσὸ τῶν 400 δουκάτων ποὺ ὑπολειπόταν γιὰ νὰ ἐξοφληθοῦν τὰ 1500 δουκάτα, τὰ ὅποια χρωστοῦσαν οἱ Βενετοὶ στὸν ἀδελφὸ της γιὰ τὴν ἀγορὰ τῆς Ναυπάκτου (*pro resto emptiois Nepanti*). Πράγματι, ὁ Παῦλος Σπάτας εἶχε λάβει ἀπὸ τὸ συμφωνημένο ποσὸ μόνον 1100 δουκάτα. Τὰ τελευταῖα, μάλιστα, ὅπως ἀναφέρεται στὴ σχετικὴ ἀπάντηση τοῦ βαίλου, εἶχαν προσφερθεῖ *per l'acquisto di Nepanto*, στὶς 20 Ἰουλίου 1407, ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Lisimanini (de Smaninis) καὶ τὸν Βαρθολομαῖο d'Anselmo¹. Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν στὸ βιαστικὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ναύπακτος εἶχε γίνει κτῆμα τῶν Βενετῶν μετὰ ἀπὸ πρᾶξή ἀγοραπωλησίας, ἂν ἔγγραφο τοῦ 1448 δὲν ἐνίσχυε μὲ τὶς πληροφορίες του τὴν ἀνεπίσημη ἐκδοχὴ ὅτι ἡ Ναύπακτος εἶχε ἀποσπαστεῖ βίαια ἀπὸ τὸν Παῦλο Σπάτα. Σύμφωνα μὲ τὸ προνομιακὸ αὐτὸ ἔγγραφο, ἡ Βενετία χορήγησε *in rheudum* στὸν Petrucio de Smaninis, γιὸ τοῦ ποτε Ἀνδρέα, κάτοικο τῆς Πάτρας, τὸ Σοπωτὸ ἔναντι τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ εἶχε προσφέρει ὁ ἴδιος καὶ ὁ πατέρας του στὴ διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου². Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χρήματα ποὺ εἶχαν δανείνει στὸ Γενικὸ Καπιτάνο Fantin Michiel γιὰ τὶς ἀνάγκες του, οἱ δύο Ἰταλοὶ (πατέρας καὶ γιὸς) εἶχαν σπεύσει νὰ λάβουν μέρος στὴν ἐπιχείρηση τῆς πολιορκίας, μεταφέροντας ἀκόμη καὶ τρόφιμα στοὺς Βενετούς³. Ἡ ἀναφορὰ στὴν πολιορκία τῆς Ναυ-

λαιολόγος δὲν εἶχε ἀποκτήσει νόμιμα παιδιά. Ἡ γυναίκα τοῦ Παύλου Σπάτα πρέπει νὰ ἦταν μίᾶ ἀπὸ τὶς νόθες κόρες του (A. P a r a d o p u l o s, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen*, 1259 - 1453, Amsterdam 1962, σελ. 56.— Δ. Ἰ. Ζακυθηνοῦ, *Le despotat grec de Morée*, édition revue et augmentée, τόμ. Α', Λονδίνο (Variorum) 1975, σελ. 165).

1. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 10. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι λίγα χρόνια νωρίτερα, τὸ 1420, ἡ ἄλλη ἀδελφὴ τοῦ Σπάτα, ἡ Patronella, εἶχε διεκδικήσει ἀπὸ τὴ Βενετία τὸ ἴδιο ποσὸ (L a z z a r i n i, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 281).

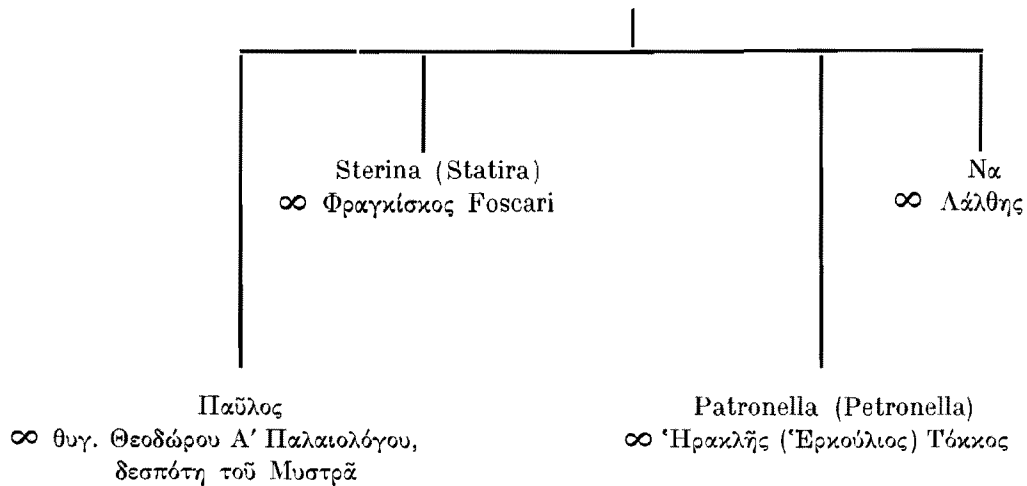
2. . . . *locum vocatum Sopoto districtus de iurisdictionis Nepanti cum omnibus suis iuribus iurisdictionibus, utilitatibus, prehencinentiis et prerogativis, dando pro recognitione de censu annuali libras quinque cere singulo anno ecclesie Sancti Marci de Nepanto* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 41). Γιὰ τὴ γεωγραφικὴ θέση τοῦ Σοπωτοῦ (ἐπαρχία Ναυπακτίας) βλ. Ι. Ε. Ν ο υ χ ᾶ κ η, *Ἑλληνικὴ Χωρογραφία*, ἔκδ. γ', Ἀθήνα 1901, σελ. 274.

3. . . . *quod locus Nepanti sub dominio nostro reduceretur et demum obsessus recuperaretur et conservaretur. Nam et mutuavit pecuniam Capitano Generali maris domino Fantino Michael, quibus fecit solutionem et personaliter cum multis gentibus per amorem et pecuniam conductis in illum locum per mare intravit et maximam quantitatem victualium conduxit ad conservationem dicti loci. Prefatus vero supplicans, imitando*

πάκτου, όπως και στη βοήθεια των Βενετών υπηκόων της Πάτρας προς τον Michiel είναι σαφής. Και το γεγονός ότι οι βενετικές αρχές παραχώρησαν το Σοπωτό ως φέουδο στον Petrucio de Smaninis σε αντάλλαγμα των συγκεκριμένων εκδουλεύσεων υποδηλώνει ότι η Βενετία, ενώ στην αρχή προσπάθησε έντεχνα να καλύψει τη βίαιη προσάρτηση της Ναυπάκτου στις κτήσεις της, αργότερα δεν είχε κανένα λόγο να καταφεύγει σε προσχήματα.

Αλλά, παρά τις διάφορες —άλλοτε συνεχείς και επίμονες και άλλοτε πρόσκαιρες— ενέργειες του Foscarì, τα αιτήματά του δεν είχαν ευνοϊκή κατάληξη. Όμως, η περίπτωση του Βενετού υπηκόου, που είχε προβάλει με άφορμή κάποια κληρονομικά δικαιώματα αξιώσεις κυριότητας του Δραγαμέστου και της Ναυπάκτου, καθώς και η ανάμιξη των Σπάτα, των Τόκκων και της Βενετίας στην υπόθεση αυτή, είναι ένδεικτικές του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπιζαν οι ξένοι παράγοντες τα έδαφη της Ρωμανίας. Αν και η χρονική απόσταση είναι μεγάλη, αξίζει να αναφερθούμε εδώ στον Νικήτα Χωνιάτη, ο οποίος δύο αιώνες περίπου νωρίτερα, έγραφε με διάθεση ειρωνική ότι οι Λατίνοι μοίραζαν μεταξύ τους ώσει πατρώας κτήσεις τις περιοχές της διαμελισμένης βυζαντινής αυτοκρατορίας¹.

Οικογενειακό δένδρο Σγουροῦ Μπούα Σπάτα

paterna vestigia, in obsidione dicti loci personaliter cum multis personis illuc accessit et victualia conduxit... (Φάκελος Foscarì, έ.π.: Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 278). Στην εμπόλεμη κατάσταση που επικράτησε πριν από την κατάληψη της Ναυπάκτου αναφέρονται και τα βενετικά χρονικά (Lazzarini, έ.π., σελ. 282 - 283).

1. Νικήτα Χωνιάτη, *Ἱστορία*, έκδ. I. A. Van Dieten, CFHB, τόμ. XI/1, Βερολίνο 1975, σελ. 637.

Σχέσεις τοῦ Φιλίππου Foscari μὲ τοὺς βυζαντινοὺς διοικητὲς τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως

Δύο ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari μὲ πελοποννησιακὴ προέλευση ἀναφέρονται στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις πού εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μεταξύ τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀντίστοιχης βενετικῆς κοινωνικῆς τάξης. Ἀνήκουν χρονολογικὰ στὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως καὶ μαρτυροῦν εἰδικότερα τὶς σχέσεις τοῦ Φιλίππου Foscari μὲ τὶς κεφαλὲς τῆς Πελοποννήσου.

Κοινὸς ἀποδέκτης τῶν ἐγγράφων, πού ἔχουν καὶ τὰ δυὸ συνταχθεῖ στὴν Πάτρα, εἶναι ὁ Φίλιππος Foscari. Τὸ πρῶτο ἔγγραφο, τοῦ ἔτους 1441, εἶναι πιστοποιητικὸ τῶν δικαστῶν τῆς Πάτρας (*nos iudices Patras*), οἱ ὁποῖοι βεβαιώνουν τὴ νοταριακὴ ιδιότητα τοῦ Νικολάου Νεαπολίτη καὶ τὴν ἀύθεντικότητά τοῦ πληρεξουσίου του. Σύμφωνα μὲ τὸ τελευταῖο, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς Παλαιολόγος ἐξουσιοδοτεῖ τὸν Φίλιππο Foscari νὰ ἀπαιτήσῃ καὶ νὰ εἰσπράξῃ γιὰ λογαριασμὸ του ὁποιαδήποτε ὀφειλὴ εἶχε νὰ λάβῃ στὴ Βενετία καὶ ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὸν λιμενάρχῃ (*armirato*) Βασίλειο Nigro¹. Τὸ δεύτερο, πάλι, ἔγγραφο, γραμμένο κι αὐτὸ στὴν Πάτρα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1456, εἶναι ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη, κεφαλῆς Παλαιῶν Πατρῶν, πρὸς τὸν Φίλιππο Foscari. Ὁ Βενετὸς εὐγενὴς εἶχε γράψῃ στὸν Ράλη, γιὰ νὰ τοῦ ἀναγγεῖλῃ τὴν ἀφιξὴ τοῦ γιοῦ του Οὐρβανοῦ ὡς συμβούλου (*κουσουλιερίου*) στὸ regimen τῆς Μεθώνης. Ὁ Ράλης τοῦ ἀπαντᾷ, γιὰ νὰ τὸν διαβεβαιώσῃ ὅτι θὰ ἔβλεπε τὸν Οὐρβανὸ ὡσὰν υἱὸν του, ἐκφράζοντας, συγχρόνως, τὰ αἰσθήματα ἀγάπης καὶ φιλίας πού ἔτρεφε πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειά του².

Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος διορίζει πληρεξουσίου του στὴ Βενετία τὸν Φίλιππο Foscari, ἡ πληρο-

1. Τὸ ἔγγραφο ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Τριανταφύλλου (*Ἐγγραφοὶ ἐκ Πατρῶν τοῦ 1441*, Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά 1960, σελ. 168 - 169· πρβλ. τοῦ Ἰδίου, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, ἐκδ. β' ἀναθεωρημένη, Πάτρα 1980, σελ. 180), ὁ ὁποῖος παρασύρεται ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ νοταρίου Νικολάου Νεαπολίτη (ἀπὸ τὸ Ναύπλιο) καὶ διατυπώνει, μολονότι τελικὰ δὲν τὴν ἀποδέχεται, τὴν ἄποψη ὅτι ἡ συμβολαιογραφικὴ πράξις εἶχε συνταχθεῖ στὸ Ναύπλιο. Ὁμοίως, ὁ Νικόλαος *quondam Ioannis de Neapoli Romanie* εἶναι γνωστὸς νοτάριος τῆς Πάτρας στὸν 15ο αἰ. (E. Gerland, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras*, Λιψία 1903, σελ. 216, 220, 226.— Ζακυθηνοῦ, *Le despotat grec de Morée*, τόμ. Β', σελ. 127, σημ. 3). Γιὰ τὸ δικαστήριο στὴν Πάτρα βλ. Gerland, ὁ.π., σελ. 97 - 100.— Ζακυθηνοῦ, ὁ.π., σελ. 127 - 128. Γιὰ τὸν ὄρο *authenticum*, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀξιοπιστία, γενικὰ, τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων βλ. M. Amelotti - G. Costamagna. *Alle origini del notariato italiano*, Ρώμη 1975, σελ. 167, 198 - 199.

2. Βλ. παρακάτω, σελ. 21 - 22, ἔγγρ. ἀρ. 2.

φόρησή μας είναι σχετικά έπαρκής¹. Όμως, τὰ στοιχεῖα τοῦ πατρινοῦ ἔγγραφου τοῦ 1441 σὲ συσχετισμὸ μὲ ἄλλες μαρτυρίες ἐπιτρέπουν χρονολογικὲς διασαφηνίσεις καὶ συμπληρώσεις. Ἡ πρώτη μνεία τοῦ Καντακουζηνοῦ στὶς πηγές εἶναι τοῦ ἔτους 1436. Σὲ δικαστικὴ ἀπόφαση τῆς 15ης Μαΐου 1436 μνημονεύεται ὡς ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννου Η΄ Παλαιολόγου καὶ ἐκδικάζει ὡς πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου τῆς Πάτρας διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Ἐβραίου Σολομῶντος Ἀβραχᾶ καὶ τοῦ Φράγκου Νικολάου ντὲ Λιονέσσα². Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1437, συνοδεύει τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παρέμεινε στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, γιατί τὸν Αὐγούστο τοῦ 1438 ἐντοπίζεται καὶ πάλι στὴν Πάτρα, ὅπου μαζὶ μὲ τὸν Θεόδωρο Ἐραστόπουλο ὑπογράφει δικαστικὴ ἀπόφαση ὡς δοῦλος τοῦ ἁγίου ἡμῶν ἀθρότου τοῦ πανευχεσιτάτου δεσπότη³. Τὸ 1441, σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω πληρεξούσιο, ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται στὴν Πάτρα, καὶ πιθανότατα εἶναι διοικητὴς, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἐπίθετα *spretabilis et egregius vir dominus* ποὺ συνοδεύουν τὸ ὄνομά του στὸ ἔγγραφο. Τὸ 1443, τὸν συναντᾶ στὴν Πάτρα ὁ Κυριακὸς Ἀγκωνίτης καὶ τὸν ἴδιο χρόνο τοῦ γράφει ὁ Ἀλφόνσος Ε΄ τῆς Ἀραγῶνος, γιὰ νὰ τοῦ ζητήσει ἄδεια νὰ ἐγκαταστήσει προξενεῖο στὴν πόλη⁴. Τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1446, διορίζεται διοικητὴς Κορίνθου, ἐνῶ τὸ κεφαλατίκι τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Πάτρας ἀναλαμβάνουν, ἀντίστοιχα, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς καὶ ὁ Ἀλέξιος Λάσκαρις⁵. Στὴν Κορίνθο παραμένει ὡς διοικητὴς τουλάχιστον ὡς τὴν ἀνοίξη τοῦ 1448, ὅπως μᾶς γνωστοποιεῖ ὁ Ἀγκωνίτης, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπισκέφθηκε ἐκεῖ τὸν Ἀπρίλιο⁶. Τὸν Αὐγούστο πάντως τοῦ ἴδιου ἔτους ἔχει πᾶψει νὰ ἀσκεῖ καθήκοντα κεφαλῆς, γιατί ὁ Ἀλφόνσος τῆς Ἀραγῶνος σὲ δευτέρη ἐπιστολὴ του τὸν ὀνομάζει αὐτοκρατορικὸ σύμβουλο καὶ ὄχι διοικητὴ⁷. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1449, ἐγκαταλείπει τὸ δεσποτάτο καὶ ἐπιστρέφει

1. D. M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 - 1460. A Genealogical and Prosopographical Study*, Washington 1968, σελ. 196 - 198, ἀρ. 80 (παρακάτω ὡς *Family*).— Τοῦ ἴδιου, *The Byzantine Family of Kantakouzenos. Some Addenda and Corrigenda*, DOP 27 (1973), σελ. 313 (παρακάτω ὡς *Addenda*).— *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit*, τεῦχος 5, Βιέννη 1981, σελ. 96, ἀρ. 10974.

2. Gerland, ὁ.π., σελ. 218.— Nicol, *Family*, σελ. 197.

3. Πρβλ. Nicol, *Family*, σελ. 197.— Τοῦ ἴδιου, *Addenda*, σελ. 313.

4. Nicol, ὁ.π.

5. Nicol, *Family*, σελ. 197.— Ζακυθηνοῦ, *Le despotat grec de Morée*, τόμ. Α΄, σελ. 213, 217. Γιὰ τὸ πολυσυζητημένο ὄνομα τοῦ Φραντζῆ-Σφραντζῆ βλ. τὴν τελευταία μελέτη τοῦ Γ. Τσάρα, *Σφραντζῆς, Φιαλίτης ἢ Φραντζῆς*, Βυζαντινὰ 9 (1977), σελ. 123 - 139.

6. Nicol, *Family*, σελ. 197.

7. V. Laurent, BZ 65 (1972), σελ. 99.

στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τὸν νέο αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο¹.

Στὸ πληρεξούσιο τοῦ 1441 δὲν προσδιορίζεται τὸ εἶδος τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν ποὺ εἶχε ὁ Καντακουζηνὸς στὴ Βενετία, προφανῶς ὅμως ὁ βυζαντινὸς διοικητὴς ἐπιδιδόταν σὲ ἐμπορικὲς ὑποθέσεις. Ἡ ἐμπορικὴ, ἄλλωστε, δραστηριότητα τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας εἶναι ἐμφανὴς στὶς πηγές τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰ. Μὲ τὰ δηλωτικὰ ἐπίθετα *ἄρχοντες, οἰκείοι, κεφαλές* οἱ βυζαντινοὶ ἀριστοκράτες τόσο τῆς πρωτεύουσας ὅσο καὶ τῆς ἐπαρχίας μαρτυροῦνται στοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὶς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις². Στὸ δεσποτάτο τοῦ Μορέως, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν κατάθεση τοῦ Πλήθωνα Γεμιστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε προτείνει νὰ ἀπαγορευτεῖ στοὺς κρατικούς λειτουργοὺς ἡ ἄσκηση τοῦ ἐμπορίου³, ἡ ἐμπορικὴ ἐνασχόληση τῶν ἐκπροσώπων τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας πρέπει νὰ ἦταν ἰδιαίτερα ἐντονη. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, πρόσωπο τοῦ οἰκείου περιβάλλοντος τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ἀνώτερος διοικητικὸς ὑπάλληλος, δὲν ἀποτελοῦσε ἐξαιρέση, ἀλλά, ἀντίθετα, ἀνῆκε κι αὐτὸς στὴν κατηγορία τῶν ἀριστοκρατῶν ποὺ εἶχαν ἐμπορικὲς δοσοληψίες μὲ ὑπηκόους τῆς Βενετικῆς Πολιτείας. Ἡ σχέση ἔτσι τοῦ Καντακουζηνοῦ μὲ τὸν Βενετὸ *nobilem et sapientem virum*, Φίλιππο Foscari, ἐντάσσεται στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ἐπικοινωνίας ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ στὸν ἐμπορικὸ καὶ οἰκονομικὸ τομέα μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ στοιχείου στὶς παραμονές τῆς τουρκικῆς κατάκτησης τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ Θωμᾶς Παλαιολόγος Ράλης ὡς κεφαλὴ Παλαιῶν Πατρῶν δὲν εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ἡ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Φίλιππο Foscari ἔχει γραφτεῖ τὴν 1η Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1456⁴, ἐπομένως ὁ Ράλης ἦταν ὁ τελευταῖος διοικητὴς τῆς βυζαντινῆς Πάτρας. Τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε γιὰ τοὺς Ράληδες τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι περιορισμένα⁵. Ὁ Φραντζῆς μνημονεύει

1. Γιὰ τὴν τύχη του μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης βλ. Nicol, *Family*, σελ. 198. — Τοῦ ἴδιου, *Addenda*, σελ. 313. — *Prosopographisches Lexicon*, ὁ.π.

2. Ν. Οἰκονομίδης, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe - XVe siècles)*, Μοντρεάλ-Παρίσι 1979, σελ. 120 κέ.

3. *Ἄρχοντι δὲ ὁ γε σπουδαῖος νόμος ὁρεῖ μὴ ἐξεῖναι ἐμπορευέσθαι, μηδὲ καπηλεύειν, μηδ' ἄλλον μηδενὸς ἄπτεσθαι τῶν ἀνελευθέρων. . . Καὶ τοὺς ἄρχοντας δὲ διακαθάραι δεῖ τῶν καπηλευόντων, καὶ προειπεῖν μὲν ἅπασιν, μὴ καπηλεύειν μηδ' ἐμπορευέσθαι τοῦ λοιποῦ. . .* (Migne, PG 160, στ. 849, 861. Οἰκονομίδης, ὁ.π., σελ. 122, σημ. 287).

4. Στὴν ἐπιστολὴ ἀναγράφεται μόνο ἡ ἡμερομηνία, χωρὶς ἔνδειξη ἔτους. Σὲ σημείωμα, ὅμως, γραμμένο στὸ verso τοῦ ἐγγράφου, σώζεται μαζί με τὴν ἡμερομηνία καὶ τὸ ἔτος παραλαβῆς τῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὸν Φίλιππο Foscari (26 Σεπτεμβρίου 1456). βλ. παρακάτω, σελ. 21, ἔγγρ. ἄρ. 2.

5. Βιβλιογραφία γιὰ τὴν οἰκογένεια Ράλη: Α. Χ. Χατζῆ, *Οἱ Ῥαούλ, Ῥάλ, Ῥάλαι (1080 - 1800)*, Kirchhain 1909. — Ν. Α. Βέη, (βιβλιοκρισία), *Βυζαντις* 2 (1911 - 1912),

τὸν Θωμᾶ Ραούλ, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ συλλάβει τὸ 1429 τὸν ἄρχοντα τῆς Χαλανδρίτσας, Ἰωαννίκιο Βαλότα, μετὰ τὴν παράδοση τοῦ κάστρου στοὺς ἀδελφοὺς Κωνσταντῖνο καὶ Θωμᾶ Παλαιολόγο¹. Δὲν εἶναι βέβαιο, ἂν εἶναι ὁ ἴδιος Θωμᾶς Ράλης, ὁ ὁποῖος, τὸ 1458, στὴ διάρκεια τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς στὴν Πελοπόννησο, προσπάθησε μαζί με τὸν ἀδελφὸ του Γεώργιο, *εὐρισκόμενοι εἰς τὴν Γλαρέντζα εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Βλαχέρνας*², νὰ ὀργανώσουν ἀντίστασι³. Ὁ δεῦτερος αὐτὸς Θωμᾶς Ράλης πρέπει πάντως νὰ ταυτίζεται με τὸν Θωμᾶ Παλαιολόγο Ράλη, κεφαλὴ Παλαιῶν Πατρῶν τὸ 1456. Μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν Τούρκων, ὁ διοικητὴς τῆς βυζαντινῆς Πάτρας, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα πολλῶν συναδέλφων του ποὺ ζήτησαν ἄσυλο στὶς βενετοκρατούμενες περιοχές, κατέφυγε πιθανότατα στὴ Μεθώνη, ὅπου εἶχε ἀποσυρθεῖ καὶ ὁ ἀδελφός του Γεώργιος⁴, καὶ ὅπου θὰ ζήτησε τὴ συμπαράστασι τοῦ Οὐρβανοῦ Foscari. Γιατί, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐνθερμη ἐπιστολή του πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Οὐρβανοῦ, στενές φιλικές σχέσεις τὸν συνέδεαν με τὸν εὐγενῆ ὑπήκοο τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ὁ Βενετὸς Οὐρβανὸς Foscari, *κουσουλιέριος* τῆς Μεθώνης, μαρτυρεῖται, ἐξάλλου, σὲ δύο ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1458 καὶ 1459. Μὲ ἀπόφασιν τῆς βενετικῆς συγκλήτου τῆς 4ης Σεπτεμβρίου 1458, ὁ καστελλάνος τῆς Μεθώνης, Λουδοβίκος Contarini, καὶ ὁ σύμβουλος, Οὐρβανὸς Foscari, ὄφειλαν νὰ λάβουν μέτρα ὡς πρὸς τὴν ἀνεπίτρεπτη διαγωγὴ τοῦ ἄλλου συμβούλου, Βαρθολομαίου Erizzo⁵. Τὸ 1459, πάλι, ὁ Οὐρβανὸς ἐντοπίζεται στὴ Λευκάδα, ὅπου συνάντησε τὸν Λεονάρδο Τόκκο, στὸν ὁποῖο μετέφερε μήνυμα τοῦ πατέρα του σχετικὸ με τὴν ὑπόθεσι τοῦ Δραγαμέστου. Στὴ διέλευσή του ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Ἁγίας Μαύρας ἀναφέρεται ὁ ἴδιος ὁ Λεονάρδος Τόκκος σὲ ἐπιστολή του τῆς 25ης Ἀπριλίου 1459 πρὸς τὸν Φραγκίσκο Foscari⁶. Ἐπιστρέφοντας στὴ Βενετία, προφανῶς μετὰ τὸ τέλος τῆς θητείας του, ὁ Οὐρβανὸς θὰ διέκοψε τὸ ταξίδι, γιὰ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Λεονάρδο Τόκκο στὴ Λευκάδα καὶ νὰ συζητήσῃ μαζί του τὸ ἐπίμαχο θέμα τοῦ Δραγαμέστου⁷.

σελ. 250 - 255.— Β. Α. Μυστακίδου, *Οἱ Ράλ(λ)αι*, ΕΕΒΣ 5 (1928), σελ. 257 - 282.— D. Polemis, *The Doukai*, Λονδίνο 1968, σελ. 172 - 173.— Σ. Φασουλᾶκη, *The Byzantine Family of Raoul Ral(l)es*, Ἀθήνα 1973.

1. Φασουλᾶκη, ὁ.π., σελ. 69, ἀρ. 57.

2. *Βραχέα χρονικά*, ἔκδ. P. Schreiner, τόμ. Α', Βιέννη 1975, σελ. 273 - 274, ἀρ. 34/24, τόμ. Γ', Βιέννη 1979, σελ. 77 - 78 (με χρονολογία 1459).

3. Φασουλᾶκη, ὁ.π., σελ. 69, ἀρ. 57, 70, ἀρ. 59.

4. Ὁ.π., σελ. 70, ἀρ. 59.

5. Thiriet, *Régestes*, τόμ. Γ', Παρίσι - Χάγη 1961, σελ. 223, ἀρ. 3066.

6. . . . *et come a boca ne mostra misser Urban, vostro fio, ben che de la fazenda vostra che ne scrivesti et per qual a boca a nuy refferri el prefato misser Urban non sia stato exequito lo vostro dex(ider)io* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 23).

7. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ συνηθισμένη διάρκεια θητείας τῶν Βενετῶν ἀξιωματούχων ποὺ διόριζε ἡ Γαληνοτάτη στὶς διάφορες κτήσεις της ἦταν διετής.

Με βάση τις μαρτυρίες που εξετάστηκαν παραπάνω, συνοψίζω τὰ νέα στοιχεία που ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἔρευνα στὸν φάκελο Foscarì τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας:

1. Ἐπισημαίνονται οἱ τάσεις μεμονωμένων Βενετῶν ὑπηκόων, καὶ συγκεκριμένα τῆς οἰκογένειας Foscarì, γιὰ ἐξασφάλιση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων σὲ ἐδάφη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Σχολιάζονται οἱ σχέσεις τῆς βενετικῆς οἰκογένειας μὲ τοὺς Σπάτα, τοὺς Τόκκους καὶ τοὺς βυζαντινοὺς διοικητὲς τῆς Πελοποννήσου.

2. Διαφωτίζονται κάποιες ἄγνωστες ἢ καὶ ἀτελῶς γνωστὲς ἱστορικὲς πτυχὲς τοῦ Δραγαμέστου καὶ τῆς Ναυπάκτου στὴν ταραγμένη περίοδο τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰώνα.

3. Διευκρινίζονται προσωπογραφικὰ ζητήματα που ἀφοροῦν τὸν Ἀλβανὸ τοπάρχη Σγουρὸ Μπούα Σπάτα, καθὼς καὶ τοὺς τελευταίους διοικητὲς τῆς βυζαντινῆς Πάτρας, Ἰωάννη Καντακουζηνὸ Παλαιολόγο καὶ Θωμᾶ Παλαιολόγο Ράλη.

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Στην έκδοση διορθώνεται ἡ στίξις, χωρίζονται οἱ λέξεις καὶ γράφονται μὲ κεφαλαῖα γράμματα τὰ κύρια ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων.

Τὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari τὰ εἶχα μικροφωτογραφήσει πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια. Ὄταν, ὅμως, πρόσφατα ζήτησα ἀπὸ τὰ Κρατικά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας νέες φωτογραφίες τῶν ἐγγράφων πού ἐκδίδω, μὲ πληροφόρησαν ὅτι τὸ ἐλληνικὸ ἔγγραφο ἔχει παρατοποθετηθεῖ καὶ δὲν βρίσκεται στὸν φάκελό του. Ἡ έκδοση, ἐπομένως, τοῦ ἔγγράφου ἀρ. 2 βασίζεται στὴν παλαιὰ φωτογραφία πού ἔχει τώρα θέση πρωτοτύπου. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τοὺς φίλους κ. L. Lanfranchi, δεινὸ παλαιολόγο καὶ γνώστη τῶν Βενετικῶν Ἀρχείων, καὶ τὴν κ. Augusta D'Adderio, ἀρχαιολογικὴ ὑπάλληλος, οἱ ὅποιοι εἶχαν τὴν καλωσύνη νὰ ἐρευνήσουν διάφορες σειρὲς ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ παρατοποθετημένου τελικὰ ἔγγράφου.

1. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΗΡΑΚΛΗ ΤΟΚΚΟΥ, ΗΓΕΜΟΝΑ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ,
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟ FOSCARI

Ἄρτα

Χ.Χ.

Νοεμβρίου 22, ἰνδ. 15

Πρωτότυπο (A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, B. 29, ἀρ. 16, 17). — Βλ. πίνακα, σελ. 24.

Χαρτί (χιλ. 140 × 220). Μελάνι καστανόχρωμο. — Διατήρηση καλή. Διπλώσεις δύο κάθετες καὶ μία ὀριζόντια. Ἰχνη κέρινης σφραγίδας.

Στὸ verso τοῦ ἔγγράφου ἡ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη μὲ τὸ χέρι τοῦ Τόκου: *Magnifico et spetabilj viro domino Francio* ² *Fuscarj honorobili Capitaneo Civitatis Veronensis et cetera* ³ *tamquam patri*.

Magnifice et spectabilis tamquam pater. Post recomendacionem notifico alla magnificencia vostra, como ² *lo nobili homo sere Andrea de Guillemis na informato delo optimo statu vostro, dela qual* ³ *cosa avimo avuta quella consolacione che debitamente et dignamente debia avere. Ancora avi* ⁴ *mo intiso, como la magnificencia vostra a maritato vostra figlia, dela qual io et la dopna mia* ⁵ *simo statj molto consolatj. Dio sia quello che prospera li voti vostrj, secondo che vuy desiderate. Lo dicto* ⁶ *sere Andrea, amico mio carissimo, ma referito tucto quello, lo quale vuy lo inponistivj,* ⁷ *super le qual cose, agio informato lo dicto sere Andrea, che daga risposta alla magnificencia* ⁸ *vostra de tucta cosa. La magnifica dopna vostra mille fiate*

6 μετὰ τὴ λ. *Andrea* γράφτηκε *me test* καὶ ἔπειτα διαγράφηκε

per mia parte e de soa sorella piaccia ⁹ *alla dicta magnificencia vostra salutare. Se alcuna cosa de queste bande di qua per mi se pò fare, io* ¹⁰ *sono apparicchiato ad omne piacere dela magnificencia vostra, quam deus conseruet feliciter et longueve.*

¹¹ *Datum in civitate Arte, die XXII mensis novembris, indicione XV^a.*

¹² *La mia dopna Patronella saluta la magnifica vostra dopna dopna Statura, soa sorella, alla qual me recommendate.*

¹³ *Hercules Castri Angeli dominus et cetera*

2. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΘΩΜΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΡΑΛΗ, ΚΕΦΑΛΗΣ
ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΙΛΙΠΠΟ FOSCARI

Πάτρα

[1456]

Λύγούστου 1

Πρωτότυπο (A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, B. 29, χ. ἀρ. [28]). Ἰταλική μετάφραση (δ.π., ἔγγρ. ἀρ. 23). — Βλ. πίνακες, σελ. 25 - 26.

Χαρτί. Διατήρηση μέτρια (μία μεγάλη και μία μικρότερη ὀπὴ ἀριστερά, δύο μικρὲς ὀπὲς κάτω δεξιά). Στὸ πίσω μέρος χάρτινη ρομβοειδῆς σφραγίδα ἐπικολημένη μὲ κερὶ.

Στὸ verso τοῦ ἐγγράφου: α) ἡ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη μὲ τὸ χέρι τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη: † *Tō ἐνδοξωτάτω, φρονημωτάτω καὶ πάσης τιμῆς καὶ μεγαλοφρονίσεως ἀξίω*, ² *ἐμοὶ δὲ ἀθθέντη καὶ ἀδελφῶ κὺρ Φιλίππω* ³ *τω Φούσκαρη*· β) σημεῖωμα τοῦ παραλήπτη: *Recepta adj 26 Setembrio 1456* ² *da misser Thoma Ralj, signor* ³ *dj Patraso*· γ) στὸ κάτω δεξιά μέρος δυσδιάκριτα γράμματα, ἐνῶ στὸ πάνω ἀριστερὰ ὁ ἀριθμὸς 22.

† *Εὐγενέστατε, ἐνδοξώτατε, φρονημώτατε, πασης τιμης καὶ μεγαλοφρονίσεως ἀξιε, ἐμοὶ δὲ ἀθθέντη καὶ ἀδελφέ, τὸν θεὸν παρακαλῶ τοῦ ὑγειαίνειν τὴν ἐν²δοξώτη σου, ὡσὰν ἀποδέχετε. Γραφὴν τῆς ἐνδοξώτη σου ἐλάβαμεν καὶ ἐξ αὐτῆς ἐγνωρίσαμεν, ὅπως ἐδεργετῆ ὁ θεὸς καὶ ἤσθεν καλὰ* ³ *καὶ εὐχαριστήσαμεν τό ἔλλ[ε]ος [το]ῦ θεοῦ. Ἴδομεν καὶ τὰς ἄλλας ὠρδινίας, ὅπως ἦλθεν ὁ υἱός μας κουσουλιέριος εἰς τὴν Μεθώνην καὶ ὅτι να* ⁴ *ἐβλέπωμεν αὐτὸν ὡς υἱὸν μα[ς] καὶ τοῦτο καὶ χωρὶς νὰ δεξώμεθα γραφὴν τὴν ἐνδοξώτη σου ὀφείλωμεν να τὸν ἐβλέπωμεν ὡσὰν υἱόν μας.* ⁵ *Ἐπειδὴ οὔτε ἡ ἐνδοξώτη σου [. . .]-ένος ἀπεμᾶς οὔτε ἡμεῖς ἀπο τὴν ἐνδοξώτη σου. Τὰ παιδία τῆς ἐνδοξώτη σου εἶναι παιδία ἰδικά μας,* ⁶ *ὡσπερ καὶ τὰ ἰδικά μ[ας παιδί]α πάλιν τῆς ἐνδοξώτη σου. Ὁ καιρὸς γοῦν οὐδὲν ἤφερεν, ὅπου νὰ ἰδοῦμεν προσωπικῶς τῇ ἐνδοξώτη σου,* ⁷ *οὔτε ἡ ἐνδοξώτη σου διὰ [νὰ] ἰδῆς ἐμᾶς καὶ ἀπο τουτου ἔχωμεν κό-*

πον νὰ δεικνύομεν τὴν ἀδελφότητα καὶ τὴν ἀγάπην, ὅπου ἔχουμεν ⁸ εἰς τὴν ἐνδοξώτη σου. "Ἄν γοῦν εἶχεν εὐεργετήση ὁ Θεὸς νὰ ἤθελεν ἔλθουν ἢ ἐνδοξώτη σου τὸ μέρος τοῦτο με δουλείαν τῆς ἐκλαμπρωτάτης ⁹ αὐθεντίας νὰ ἤχαμεν ἰδεῖν προσωπικῶς, ἠθέλαμεν ἔχει καὶ ὀλιγότερον κόπον εἰς τὰς γραφὰς καὶ ἠθέλαμεν γραφεῖν καὶ πλατυτέρα. ¹⁰ "Ὁμως δὲ ἐπειδὴ εὐεργέτησεν ὁ θεὸς καὶ ἦλθεν ὁ υἱὸς μας ὁ μισερ Οὐρμπάνος, θέλομεν ἰδεῖν ἐκεῖνον καὶ θέλει χριζή, ὅσπερ νὰ ἐβλέπαμεν τὴν ¹¹ ἐνδοξώτη σου καὶ πάντας τοὺς ἰδικούς μας. Ἐφάνη μας γὰρ τὸ ἔλθοιμόν του πολλὰ καλλὸν καὶ τόσον καλλὸν ὅσον οὐδὲν δύναμαι [ν]ὰ ¹² γράφω τῇ ἐνδοξώτη σου. Καὶ ἄμποτε ὁ θεὸς νὰ εὐεργετήσῃ νὰ ἔνι καλλὰ καὶ νὰ πληρώσει καὶ τὸ ὀφρικόν του, ὅπου τὸν εὐεργέτησεν ἢ αὐθεντία, ¹³ μετα τιμῆς καὶ νὰ ἐπιστρέφει νὰ εὖρη καὶ τὴν ἐνδοξώτη σου καλὰ καὶ πάντας τοὺς ἰδικούς μας καὶ θέλει δηλώσει, ὅποταν εὐεργετήσῃ ¹⁴ ὁ θεὸς καὶ ἔλθοι τῇ ἐνδοξώτη σου, καὶ τὸ περι ἡμῶν. Παρακαλοῦμεν δέ, ὅποταν ἔρχετ(αι) τινὰς ἐνταῦθα, νὰ ὠρίζης νὰ μᾶς γράφουν νὰ μαν¹⁵θάνομεν τῶν ὑγειῶν σας, ὅποῖον ἔχουμεν ἀναγκαῖον πάντων καὶ ἄλλον τὸ χριζής καὶ ἀποδέχεσαι νὰ το ποιοῦμεν μὲ πᾶσαν ἀδελφότητα καὶ ἀγάπην ¹⁶ καὶ ὁ θεὸς ποιήσει τὴν ἐνδοξώτη σου πολυχρόνιον.

¹⁷ Θωμᾶ Παλαιολόγου του Ράλη κεφαλῇ Παλαιῶν Πατρῶν

αὐγούστου α'

2 διάβαζε ἀποδέχεται

3. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ Γ' ΤΟΚΚΟΥ. ΔΕΣΠΟΤΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΙΛΙΠΠΟ FOSCARI

Ἁγία Μαύρα

1478

Μαρτίου 31

Πρωτότυπο (A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, B. 29, ἀρ. 25, 26). — Βλ. πίνακα, σελ. 27.

Χαρτί (χιλ. 243 × 204). Μελάνι καστανόχρωμο. — Διατήρηση καλή. Διπλώσεις τρεῖς κάθετες, τρεῖς ὀριζόντιες. Ὑπολείμματα κέρινης σφραγίδας.

Στὸ verso τοῦ ἐγγράφου ἡ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη μὲ τὸ χέρι τοῦ Τόκκου: *Magnifico et generoso* ² *domino Philippo Fuscari nobis* ³ *tamquam fratri honorabili*. Ἐπίσης, ἡ διεύθυνση στὰ ἑλληνικά: μισερ Φιλλίμπο Φουσκარი.

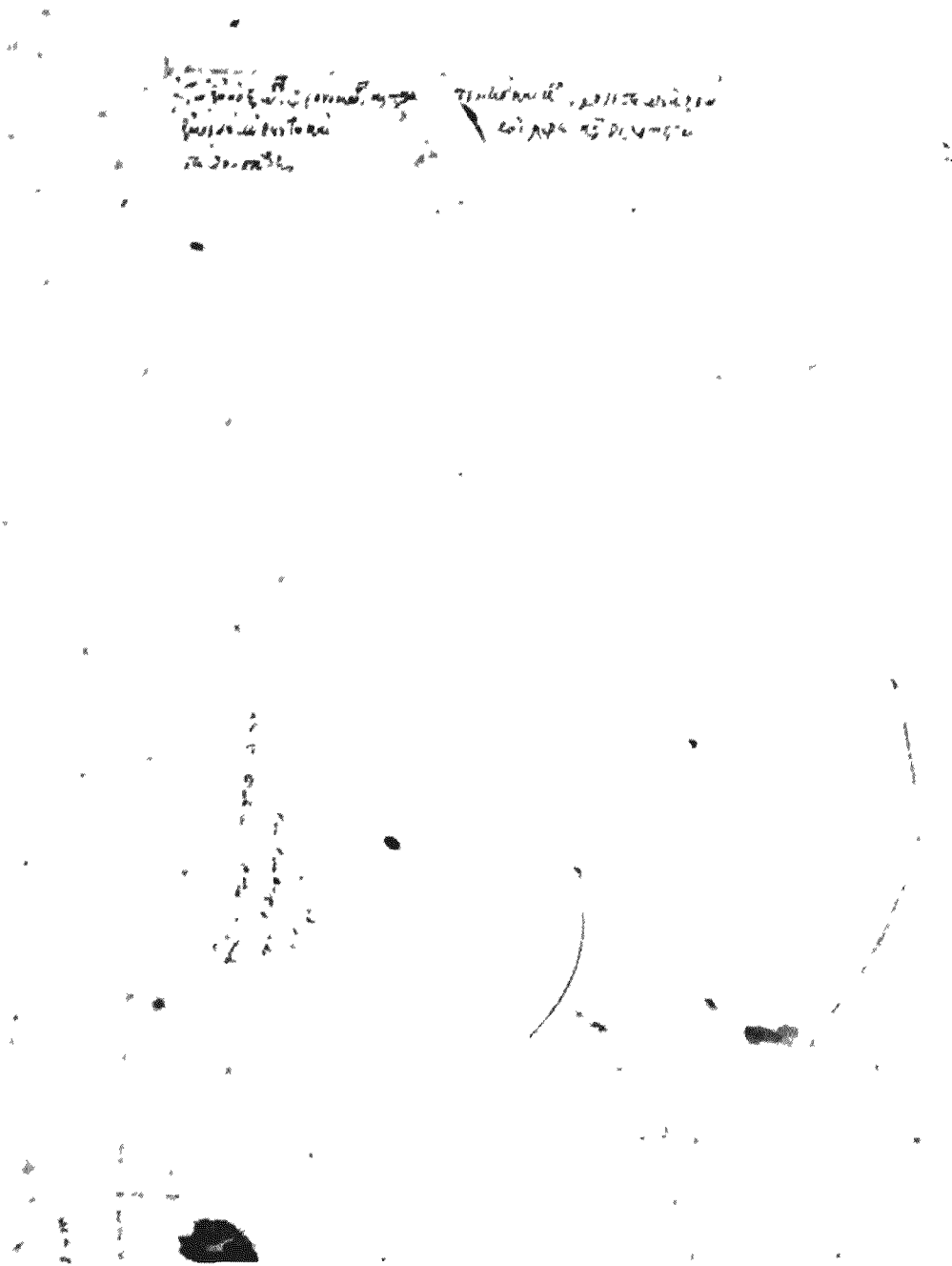
Magnifice et generose domine, nobis tamquam frater honorabilis, salutem. Considerando nuy li gran ² *dissimj virtutu et sapiencia di vostra magni-*

ficencia et la nostra amicitia et reciproca benivolencia, ne ha parso scrivere la presente a quella, ala qualj advisamo per esser nuj coti⁴diammente stimulati de questi canj et infedelj Turchi, li qualj fabricano lo ⁵castello ala bucca delo gulfo nostro de l'Arta. Et considerando lo pericolo gran⁶di che pò succedere de quista fabrica non solum alo stato nostro, ma eciam ⁷alo stato dela Illustrissima Signoria et alla republica christiana, ne ha parso mandar ⁸ambaxatorj nostro dala Illustrissima Signoria lo gentilo homo nostro et consanguineo Bon⁹gordo di Toccho de notare a quella particolarmente deli designj et¹⁰ progressi de questa fabrica. Havimo etiam commiso alo dicto nostro an¹¹baxatori che di ciò debia conferire con vostra magnificencia, alo quali voglo dare ¹²fe in dubio, quanto ala persona nostra propria. Pregamo [. p . a] vostra ¹³magnificencia si digna adoperarse circa li facti nostri con quello amore et ¹⁴benevolencia, como è la nostra speranza, la qual cosa a nuj sera¹⁵ molto gratissima, quanto cosa che inante vostra magnificencia havisse adoperato per ¹⁶nome nostro, offerentes nos eciam a tuctj honori et piacere de quello ¹⁷paratissimi.

Datum in civitate nostra di Santa Maura, die || ultimo || marcij MCCCCLXXVIII^o.

¹⁸Leonardus Arte dispotus, dux ¹⁹Leucate, comesque Cefalonie et cetera

8 - 9 Bongordo ἀνίγνωση ἀβέβαιη || 12 μετὰ τῆ λ. Pregamo λ. δυσανάγνωστη· πιθανότατα συντομογραφημένα λαμβασμένα ἢ λ. però

Τὸ verso τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη, κεφαλῆς Παλαιῶν Πατρῶν.
Πρβλ. σελ. 21.

